

UOT: 338.43
JEL:Q16

HƏSƏNOVA N. M.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin(UNEC) magistrı

AZƏRBAYCANDA AQRAR SFERADA MÖVCUD QIYMƏT DİNAMİKASININ TƏHLİLİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi: Məqalənin məqsədi aqrar sferada qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi siyasətinin əsaslarının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar elmi əsaslandırılmış, təcrübi əhəmiyyət kəsb edən təklif işləməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası: Statistik təhlil, sintez, müqayisə, dinamika

Tədqiqatın nəticələri: Qiymət tənzimlənməsinin formalaşdırılması kənd təsərrüfatında istehsalın səmərəliliyinə əsaslı dərəcədə təsir edir. Kənd təsərrüfatında istehsalın optimal həcmdə formalaşdırılması, istehsalın ixtisaslaşdırılması müəssisənin fəaliyyətində çevikliyini artırır.

Açar sözlər: *qiymət, dövlət, siyasət, aqrar sektor*

GİRİŞ

Qiymət mühüm iqtisadi rıçaqlardan biri olub, iqtisadi mexanizmin yaranmasında xüsusi rol oynayır. Onun vasitəsilə istehsalçı və istehlakçı, müəssisələrlə dövlət, dövlətlə əhali, müəssisələrlə icraçılar, müəssisə ilə müəssisə arasında iqtisadi əlaqələr yaranır və tərəqqi edir. Əmtəə-pul münasibətlərinin olduğu hər bir cəmiyyətdə sosial-iqtisadi tərəqqinin əsas atributlarından biri də qiymət və onun elmi əsaslarla doğru şəkildə müəyyən edilməsi və səmərəli fəaliyyətinin təmin olunmasıdır. Vurğulamaq olar ki, qiymət elə bir iqtisadi anlayışdır ki, onun formalaşmasının əhəmiyyətinin əsaslandırılmasının sübuta heç də ehtiyacı yoxdur. Qiymət məhsulların alqı-satqısından başqa, bölgü, mübadilə, istehsal və istehlak da daxil olmaqla, tam şəkildə iqtisadi prosesləri nizamlayır.

Aqrar bazara keçidlə bağlı qiymət sistemi dəyişikliyə məruz qalmış və yeni qiymət sistemi yaranmağa başlamışdır. Yeni iqtisadi şəraitə uyğun qiymət sisteminin yaranması hələlik başa çatmasa da bazar münasibətlərinin spesifikliyini göstərir və istehsalçılar ilə istehlakçılar arasında alqı-satqı prosesinin baş verməsinə şərait yaradır. Ancaq qiymətlərin yaranmasında olan bu sərbəstlik özlüyündə müxtəlif qiymət növləri arasında əlaqəni və bağlılığı təmin etmir. Bu səbəbdən də qiymət sisteminin yaradılması üçün məqsədyönlü işlər həyata keçirilməli, sərbəst qiymət yaranması əsas götürülməklə yeni çevik və səmərəli qiymət sistemi mexanizminin yaradılaraq formalaşdırılması öz həllini tapmalıdır.

Bazar prinsiplərinə əsaslanan aqrar sferada müasir dövrdə mövcud qiymət tendensiyası

İqtisadi amil olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti, bu sahənin dayanıqlı və dinamik tərəqqisində xüsusi rola malikdir. Qiymət istehlakçılar və istehsalçılar arasında iqtisadi əlaqələri tarazlaşdıran mühüm vasitə olduğundan kənd təsərrüfatında tətbiq olunan qiymətlər istehsal xərclərini qarşılamaq, geniş təkrar istehsalı təmin etməli, məhsulun keyfiyyətinin artırılmasına maraq oyatmalıdır.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, son dövrlərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının maya dəyəri artır, məhsul vahidi baha isə olur (cədvəl 1).

Cədvəldən məlum olur ki, 2010-ci illə müqayisədə bütün məhsullar üzrə maya dəyəri artaraq 1,5 dəfədən 2018-ci ildə 2,3 dəfə artmışdır. Əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin səviyyəsi arasındakı fərq nisbəti müxtəlif sahibkarlıq təsərrüfat formaları arasında daha böyük intervalda dəyişir. Tədqiqatlardan məlum olur ki, ölkənin düzən ərazilərindəki iqtisadi rayonlarda da kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin səviyyələrində bir o qədər fərq müşahidə olunmur. Həmin iqtisadi rayonlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərlərinin səviyyəsində böyük fərq müşahidə olunmur. Ancaq dağlıq və dağətəyi rayonlarda eyni növ əkinçilik, bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının maya dəyəri bir-birindən kəskin fərqlənir. Məsələn, 2018-ci ildə ölkənin müxtəlif iqtisadi rayonları üzrə taxılın hər bir sentnerinin maya dəyəri 7,53-51,80 manat, xam-pambıq 16,44-

32,75 manat, tərəvəz 5,23-19,64 manat, kartof - 18,46-30,93 manat, üzüm - 13,05- 25,97 manat,

meyvə 10,42-42,63 manat, mal-qaranın 1 sentnerinin çəki artımı 13,68-220,00 manat arasında dəyişmişdir.

Cədvəl №1.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının maya dəyəri

Göstəricilərin adı	İllər				
	2010	2015	2016	2017	2018
Dənli və dənli paxlalar	6.82	12.85	11.72	14.81	14.16
Xam pambıq	20.52	31.36	34.6	36.41	45.4
Şəkər çuğunduru (emal üçün)	2.34	7.13	4.27	3.47	2.26
Tütün	23.40	48.57	60.86	37.31	52.89
Yaşıl çay yarpağı	22.26	43.54	72.05	75.32	51.58
Kartof	11.06	20.44	19.86	30.35	41.25
Tərəvəz (açıq torpaqda)	7.65	7.95	14.87	15.31	12.51
Bostan məhsulları	4.14	18.39	8.16	7.86	7.92
Meyvə və giləmeyvə	5.45	23.18	46.38	24.31	30.28
Üzüm	13.61	21.6	29.70	21.17	28.50
Çəki artımı:					
İri buynuzlu mal-qara	134.67	181.11	238.87	213.71	237.15
Qoyun və keçi	84.94	168.10	245.82	186.47	207.23
Donuz	169.75	200.45	266.55	600.00	901.15
Quş	120.57	134.45	158.56	192.50	158.62
Heyvandarlıq məhsulları:					
Süd	20.88	22.85	25.12	28.05	33.76
Yun	57.54	73.81	86.45	94.75	111.34
Yumurta (min ədədlə)	51.05	70.08	51.72	51.65	63.95

Mənbə: [2]

Kənd təsərrüfatında eyni növ məhsulun maya dəyəri səviyyələrində nəzərə çarpan fərq nisbətinin olmasını qanunauyğun hal kimi dəyərləndirmək olar. Ona görə ki, ölkə daxilində eyni növ məhsulun istehsal şəraiti müxtəlifdir. Taxıl Qazax- Gəncə, Astara- Lənkəran, Aran, Zaqatala-Şəki iqtisadi rayon zonasının təsərrüfatlarında istehsal edilir. Ancaq hər 4 rayonda, o cümlədən rayondakı inzibati rayonların hər bir təsərrüfat subyekti daxilində torpaqların münbitlik səviyyəsi, su və enerji təchizatı, iqlim şəraiti, aqrotexniki qaydalara riayət edilməsi müxtəlifdir. O cümlədən, işçilərin ixtisaslarında, təsərrüfatçılıq qabiliyyətlərində onların sosial-iqtisadi infrastrukturunda, əməyin texniki vasitələrlə və enerji ilə silahlanma səviyyəsində ciddi müxtəliflik vardır. Kənd təsərrüfatında istifadə olunan maddi-texniki vasitələrin qiymətinin artması

müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin səviyyəsini artırır.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, yeni iqtisadi şəraitdə tamamilə sərbəst olan istehsalçılar öz məhsullarının sərbəst şəkildə satışını başqa kanallarla müqayisədə daha sərfəli saymışlar. Məsəl üçün, əgər 2010-cu ildə taxılın bazarda satışı 36,6 %- olurdusa, 2018-ci ildə 94,8 % olmuşdu. Kəndlinin məhsulunu satmaqda sərbəstliyi hüquqi baxımdan təmin edilsə də təşkilati nöqtədən nəzərdən bu məsələdə hələ də çoxlu çətinliklər var. Bu, əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları bazasının infrastrukturunun yaranmasında özünü daha qabarıq biruzə verir. Bu cür infrastruktur komponentləri kimi, kənd təsərrüfatı məhsulları birjalarının, topdansatış ərzaq bazarlarının, yarmarkalarının və s. təşkilinə böyük tələbat var.

Emal müəssisələri tərəfindən tütün, şəkər çuğunduru, pambıq, üzüm, yaşıl çay yarpağı, az da

olsa dənli və dənli paxlalar, tərəvəz, meyvə və s. məhsulların satışı çoxluq təşkil edir. Müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərinin çoxu bitkiçilik məhsulları satışının 1,0-2,0 %-ni müxtəlif məhsul satışı ilə məşğul olan fərdi və hüquqi subyektlərdə, topdansatış və tədarük təşkilatlarında həyata keçirirlər. Ölkə daxilində aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsi ilə əlaqədar bəzi qanunvericilik aktları qəbul olunmuşdur. Ancaq onu vurğulamaq kifayət edər ki, dövlət tərəfindən tənzimlənən məhsulların aqrar sektorun müxtəlif sahələri üzrə təbii inhisar, dövlət inhisarı və inhisarçı təsərrüfat subyektlərini əhatə edən istiqamət daxil olunmuşdur. Bilirik ki, qiymət siyasətində əsas məsələlərdən biri də istehsal və emal müəssisələri arasındakı qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin qurulması ilə əlaqədardır. Bu münasibətlərin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün son zamanlar kənd təsərrüfatı məhsullarının dövlət tədarük təşkilatları vasitəsilə alınması ləğv olunmaqla istehsal və emal müəssisələrinə tam iqtisadi sərbəstlik verilmişdir. Ancaq bu tədbir azad qiymətlərlə satışın təşkili təcrübəsinin olmadığı bir mühitdə təşkil olunduğundan istehsalçı öz məhsullarının qiymətlərini təyin etməkdə ciddi çətinliklərlə üzləşməli olur. Bununla yanaşı, əmtəə istehsalçıların qiymətqoyma prosesində sərbəstlik qazanması bazar infrastrukturunun lazımi səviyyədə formalaşmadığı bir mühitdə baş verdiyindən, o cümlədən istehsalın həcmnin azalması və maddi-texniki resursların qiymətlərinin kifayət qədər yüksəlməsi səbəbindən kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərinin doğru şəkildə əsaslandırılmasında problemlər meydana gəlmişdir. Emal müəssisələri də sadalanan problemlərlə qarşı-qarşıya gəldiyindən alacağı məhsulların qiymətlərini emal üçün sərf edilən xərcləri nəzərə almaqla özünün maraqlarına uyğun şəkildə müəyyən etməyə başlamışdır.

Rəqabət mühitinin və məhsulların rəqabətqabiliyyətinin normal səviyyədə olmaması və belə amillərin kənd təsərrüfatı məhsullarının dünya bazarına çıxarılmasına neqativ təsir göstərməsi nəticəsində istehsal müəssisələri onlara təklif edilən qiymətlərlə razılaşmağa məcbur olmuşdur. Məlumdur ki, bazarın tələbi kənd təsərrüfatında istehsalın artırılmasına deyil, bunun əksinə təklifin “boğulmasına” səbəb olmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kəndlili

çıxılmaz vəziyyətdə qoyur. Doğrusu, bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətqoyma prosesində güclü inhisarçılıq nəzərə çarpır.

Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi inhisarlaşma dərəcəsinin və inhisarların qiymətlərə təsirinin nisbətən azalması, milli inhisarların mənafehlərinin bir-birinə ziddiyyətlik dərəcəsinin daha az olduğu sahələrdə çox tətbiq edilir. Bu qadağalar kənd təsərrüfatı və emal sənaye sektorlarında və enerji sahəsində də tətbiq edilir. Müasir dövrdə aqrar sektorda qiymətlər dövlət tərəfindən tənzimlənir və o cümlədən qeyri-müstəqim yolla ərzaq məhsullarının pərakəndə satış qiymətləri qaydaya salınır: istehsalın birbaşa tənzimlənməsi, birbaşa subsidiyaların verilməsi, əsaslı vəsait qoyuluşu, güzəştli kreditlərin verilməsi və s.

Aqrara məhsulun qiymət dinamikasına təsir göstərən ümumi və spesifik amillər

Hazırda ölkəmizdə aqrar sferada ərzaq kimi istifadə olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının və həmin məhsullardan xammal kimi istifadə olunmaqla qida məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan çoxsaylı istehsalçılar meydana gəlmişdir. Bu istehsalçılar hazırda müxtəlif təşkilati-iqtisadi formalı müəssisələr təşkil edərək, yaxud fiziki şəxs kimi fəaliyyət göstərərək məhsul istehsalı ilə məşğul olurlar. Belə ki, bazara aqrar məhsulları təklif edən müəssisə və təsərrüfatlar istehsal-satış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində tamamilə sərbəstdirlər. Onlar istehsal ediləcək aqrar məhsulların müəyyənəldirilməsində, istehsal ediləcək məhsullara qiymət qoyuluşunda, məhsulların bölüşdürülməsi və satış kanallarının seçilməsində və satışın stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində tamamilə müstəqildirlər. İstehsal-satış fəaliyyətini müstəqil surətdə həyata keçirən müəssisə və təsərrüfatların meydana gəlməsi bütövlükdə aqrar sahənin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmiş və bu sahədə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu ilbəl artmışdır. [4]

2013-cü illə müqayisədə 2017-ci ildə bütün təsərrüfat kateqoriyaları hesabına istehsal olunan kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə cəmi artımı 24,5% təşkil etmişdir. Bu illər ərzində həmin təsərrüfat kateqoriyaları hesabına istehsal olunan heyvandarlıq və bitkiçilik məhsullarının artımı müxtəlif səviyyələrdə

dəyişmiş və müvafiq olaraq 31,5% və 18,0 % təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, son illər heyvandarlıqda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artımı bitkiçilikdə həmin göstəricinin artımını təqribən 1,8 dəfə qabaqlayır. Bu artım həm də heyvandarlıq məhsullarının faktiki qiymətlərinin bitkiçilik məhsullarının faktiki qiymətlərini qabaqlaması nəticəsində əldə edilmişdir. Fərdi sahibkarlar, ailə kəndli, ev təsərrüfatları və kənd təsərrüfatı müəssisələri və s. təşkilatlar hesabına istehsal olunan kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artımı da müxtəlif səviyyələrdə olmuşdur. Təhlil edilən illər ərzində fərdi sahibkarlar,

ailə kəndli və ev təsərrüfatları hesabına istehsal olunan kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 21,8%, o cümlədən, bu təsərrüfat kateqoriyaları hesabına istehsal olunan bitkiçiliyin ümumi məhsulu 16,4 %, heyvandarlığın ümumi məhsulu isə 27,8 % artmışdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və s. təşkilatlar hesabına istehsal olunan kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artımı 73,8%, o cümlədən, bu müəssisə və təşkilatlar hesabına istehsal olunan bitkiçiliyin ümumi məhsulunun artımı 61,2 %, heyvandarlığın ümumi məhsulunun artımı isə 80,5 % təşkil etmişdir. [2]

Cədvəl №2.

Ərzaq kimi istifadə olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının göstəriciləri, min tonla

Məhsulların adları	İllər					2013-ci illə müqayisədə illə artma/+, azalma/%
	2013	2014	2015	2016	2017	
Dənli və dənli paxlalar	2458,4	2802,2	2955,3	2383,3	2999,4	541,0
Kartof	938,5	968,5	992,8	819,3	839,8	-98,7
Tərəvəz	1214,8	1216,2	1236,3	1187,7	1275,3	60,5
Ərzaqlıq bostan bitkiləri	478,0	428,0	429,8	440,9	484,5 1	6,5
Şəkər çuğunduru	252,9	173,8	187,9	173,3	484,5	-68,6
Meyvə və giləmeyvə	765,8	810,0	853,8	850,8	888,4	122,6
Üzüm	137,0	151,0	148,5	147,7	157,1	20,1
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	254,9	276,0	286,9	291,2	298,6	43,7
o cümlədən						
mal əti	115,5	118,4	120,8	122,4	129,8	14,3
qoyunu və keçi əti	70,1	70,4	70,9	68,7	70,9	0,8
quş əti	68,6	86,5	94,5	99,0	97,2	28,6
Süd	1597,5 1	1695,6	1796,7	1855,8	1924,5	327,0
Yumurta, mln.ədəd	1011,0	1226,7	1401,5	1562,7	1552 9	541,9

Mənbə: [5]

Qeyd etdiyimiz kimi, aqrar məhsullar bazarına, daha doğrudan bu bazarın kənd təsərrüfatı məhsulları və qida məhsulları segmentinə məhsul təklifi ilə çoxsaylı müəssisə və təsərrüfatlar məşğul olur. Bu müəssisələrin heç də hamısı aqrar müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərmir. Müəssisələrin bir qismi yalnız kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə, başqa bir qismi emal və qida məhsullarının istehsalı ilə, başqa bir qismi isə həm kənd təsərrüfatı, həm də emal və qida məhsullarının istehsalı ilə (aqrar müəssisələr) məşğul olurlar. 2 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2013-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə ölkə üzrə dənli və dənli paxlaların artımı 541,0 min ton (22,0%), tərəvəz istehsalının artımı 60,5 min ton (4,5 %), ərzaqlıq bostan bitkiləri istehsalı

6,5 min ton (1,4%), meyvə və giləmeyvə istehsalı 122,6 min ton (16,0%), üzüm istehsalı 20,1 min ton (14,7 %), bütün növlər üzrə kəsilmiş çəkiddə ət istehsalı 43,7 min ton (17,1%), o cümlədən, mal əti istehsalı 14,3 min. ton (12,3%), qoyun və keçi əti istehsal 0,8 min ton (1,1 %), quş əti istehsalı 28,6 min ton (41,7 %) artmışdır. Təhlil olunan illər ərzində, eyni zamanda başqa heyvandarlıq məhsullarının istehsalında da artımlar baş vermişdir. Yumurta istehsalında artım 541,9 mln. ədəd (53,6 %), süd istehsalında isə artım 327,0 min ton (20,5 %) təşkil etmişdir. Cədvəldə göstərilmiş və ərzaq kimi istifadə olunan kənd təsərrüfatı məhsulları sırasında yalnız kartofun və şəkər çuğundurunun istehsalında azalmalar müşahidə edilmişdir. Kartof

istehsalında 98,7 min ton (10,5%), şəkər çuğundurunun istehsalında isə 68,6 min ton (27,1%) azalma qeydə alınmışdır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, uzun müddətdir taxılçılıqda məhsuldarlığın səviyyəsi demək olar ki, dəyişmiş və bu sahələrdə inkişaf əsas etibarilə ekstensiv amillər hesabına baş verir. Əkin sahələrinin məhdud olması taxılçılıqda ekstensiv amil hesabına idxalın həcmi minimumlaşdırmağa imkan vermir. Taxılçılığın intensiv əsaslarla inkişafının təmin olunmasındakı çətinliklər isə öz növbəsində onunla yanaşı inkişaf edəcək sahə kimi heyvandarlığın inkişafına neqativ planda təsir göstərir. Lakin son illər hər baş inək və camışdan süd sağımında müəyyən qədər artım müşahidə olunur.

Tədqiqat işində aqrar istehsalın səmərəliliyini aqrar kompleksin sahələri səviyyəsində öyrənməkdə yanaşı, həm də bu kompleksin ayrı-ayrı müəssisələri səviyyəsində öyrənmişik. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, aqrar kompleksinə daxil olan və özünün texnoloji səviyyələri baxımından fərqlənən müəssisələrdə istehsalın iqtisadi səmərəliliyi də fərqlidir.

Məqalədə fəaliyyətlərinin tədqiqinə daha çox diqqət yetirilən müəssisələrdən biri kimi quşçuluq məhsulları istehsal edən müəssisələri onların texnoloji inkişaf səviyyələri baxımından üç böyük qrupa bölmək olar. Bu müəssisələrə aşağıdakılar aiddir: yüksək intensiv texnologiyaya malik və quşların saxlanma şəraiti və yemlənməsi optimal çərçivədə olan müəssisələr- bu müəssisələrdə quşların genetik potensialından maksimum istifadə olunmaqla quşçuluq məhsulları istehsal edilir və quşların saxlanması zamanı texnoloji prosesin bütün mərhələlərində parametrlərə optimal səviyyədə riayət olunur; ikinci qrup müəssisələrə intensiv texnologiyaya malik olan, lakin quşların saxlanması baxımından optimal şəraitin təmin edilməsində böyük çətinliklərlə qarşılaşan müəssisələri aid etmək olar- bu müəssisələrdə də yüksək genetik potensiala malik quşlar bəslənilir, lakin həmin quşlar yemlənmə şəraitinin dəyişməsinə müəyyən qədər dözümlükləri ilə fərqlənirlər; üçüncü qrup müəssisələrə və yaxud təsərrüfatlara özlərinin ölçüləri baxımından kiçik olan ailə kəndli, fərdi sahibkar və ev təsərrüfatlarını aid etmək olar- bu təsərrüfatlarda quşçuluq məhsullarının istehsalı ekstensiv yolla baş verir, lakin məhsulların istehsalı

təbii şəraitdə baş verir; ona görə də bu təsərrüfatlarda istehsal olunan məhsullar özlərinin istehlak xassələri və keyfiyyət xüsusiyyətləri baxımından yüksək intensiv texnologiyaya malik müəssisələrdə istehsal olunan məhsullardan fərqlənirlər və daha keyfiyyətlidirlər. [1]

2013-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə fərdi sahibkar təsərrüfatlarında istehsal olunan quş ətinin bir sentnerinin istehsal maya dəyəri 245,23 manatdan 229,93 manata qədər və yaxud 6,2 % azalmışdır. Bu illər ərzində quş ətinin hər sentnerinə canlı əmək sərfi də azalmış və bu azalma 4,7 adam/saat və yaxud 3,5 % təşkil etmişdir. Baxılan illər ərzində quş ətinin rentabeliliyində də azalmalar özünü göstərmiş və bu azalma 10,1 %-ə bərabər olmuşdur. [5] Məhsulun bu rentabellik səviyyəsi məhsul istehsalının geniş təkrar istehsalını davam etdirmək üçün kifayət qədər əlverişli hesab edilir. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarında istehsal olunan quş ətinin bir kq-nın istehsal maya dəyəri aqrar müəssisələrdə istehsal olunan həmin məhsulun təqribən bazar qiyməti səviyyəsindədir. Bu da fərdi sahibkar təsərrüfatlarında quş ətinin istehsalının baha başa gəlməsi və həmin məhsulun aqrar tipli quşçuluq müəssisələrində istehsal olunan məhsulla müqayisədə keyfiyyətinin yüksək olması ilə əlaqədardır. Məhsulun devalvasiyası ilə əlaqədar son dövrlər bu məhsulun qiymətində yüksəlmələr müşahidə edilir. Bu da fikrimizcə, quşların bəslənməsi üçün istifadə edilən yemin qiymətinin yüksəlməsi ilə bağlıdır.

Biz ayrıca aqrar müəssisəsində də məhsul istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin dəyişmə meylini öyrənmişik. Məqalədə marketing fəaliyyətini daha ətraflı təhlil etdiyimiz aqrar müəssisə kimi "Ceyrançöl MMC"-də pendir istehsalının səmərəliliyinin dəyişmə meylinə baxaq (cədvəl 3).

3 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, təhlili olunan illər ərzində "Ceyrançöl MMC"-də pendir istehsalının iqtisadi səmərəliliyi ümumilikdə götürüldükdə azalan istiqamətdə olmuşdur. Belə ki, bu illər ərzində müəssisədə pendir istehsalının rentabeliliyi 19,9 %-dən 11,4 %-ə qədər azalmışdır. Pendir bazarının tutumunun və əhalinin bu məhsula olan tələbatının çox olmasına baxmayaraq, müəssisənin bu məhsul istehsalı üzrə fəaliyyətinin səmərəliliyinin azalması demək olar ki, davamlı xarakter almışdır. Bunun da başlıca səbəbi, fikrimizcə, məhsulun

satışında yaranan çətinliklərlə (bu, müəssisənin marketing fəaliyyətində problemin olmasının göstəricisidir) bağlıdır.

Cədvəl №3.

**“Ceyrançöl MMC”-də pendir istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin
dəyişmə meyli**

Göstəricilər	İllər				
	2013	2014	2015	2016	2017
1 kq pendirə əmək sərfi, adam/saat	0,078	0,081	0,082	0,080	0,081
1 kq pendirin istehsal maya dəyəri, man	2,57	2,70	3,10	3,11	3,30
1 kq pendirin tam maya dəyəri	2,67	2,79	3,18	3,20	3,41
1 kq pendirin satış qiyməti, man	3,20	3,30	3,50	3,70	3,80
1 kq pendirdən əldə olunan mənfəət man.	0,53	0,51	0,32	0,50	0,39
Rentabelilik, %-lə	19,9	18,3	10,1	15,6	11,4

Mənbə: [3]

Yuxarıdakı cədvəldə müəssisənin məhsulunun satış qiyməti onun dolayı satış kanalından istifadə etməklə məhsullarını satan zaman formalaşan qiymətlərdir. Bu qiymətlər son istehlakçının ödədiyi qiymətlərdən xeyli dərəcədə aşağıdır. Bu da müəssisənin məhsulunun dolayı satış kanalının kifayət qədər səmərəli olmaması haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir. “Ceyrançöl MMC”-nin məhsul satışından əldə etdiyi mənfəətin məbləğinin daha da artımına nail olması məhsulun birbaşa satış kanalından istifadə etməsi zamanı daha da arta bilər. Bunun üçün müəssisənin ölkənin paytaxtında və iri şəhərlərində firma mağazalarının olması məqsəduyğundur. Belə satış imkanlarının müəssisə üçün yaradılması əlaqədar dövlət strukturları tərəfindən də ola bilər. Bunun üçün, ilk növbədə, əlaqədar dövlət strukturları tərəfindən aqrar məhsulların satış infrastrukturu və satış sistemi təkmilləşdirilməlidir. Bu sahədə bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi xarici ölkələrin təcrübəsi öyrənilməlidir. Aqrar məhsulların mövcud satış infrastrukturu təkmilləşdirilməklə bilavasitə istehsalçıların öz məhsullarını son istehlakçılara satmalarına şərait yaradılmalıdır. Mövcud satış bazarları dəyişdirilməli və həmin bazarlar bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə olduğu kimi çox funksiyalı topdansatış bazarlarına çevrilməlidir. Belə olduqda istehsalçının öz məhsullarını bazarda qalib reallaşdırmasına və nəticədə daha çox mənfəət əldə etməsinə şərait yaranacaq.

NƏTİCƏ:

Aqrar sektor məhsullarına tələbin qeyri- elastikliyini nəzərə alsaq, qapalı daxili bazar şəraitində təklifin artması qiymətlərin qeyri-mütənasib aşağı düşməsinə və gəlirin azalmasına səbəb ola bilər. Bunun əksinə, təklifin məhdudlaşdırılması siyasəti istehsalçıların gəlirlərinin yüksəldilməsinə kömək ola bilər.

Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçıların dövlət tərəfindən dəstək görməsi qiymət paritetliyinin gözlənilməsinə səbəb olur. Bu kimi iqtisadi siyasət kənd təsərrüfatında inkişafın infrastrukturunu təşkil edir. Müasir dövrdə kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığa maliyyə yardımlarının formalaşdırılması və bu proqramların tətbiqi həyata keçirilir. Aqrar sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, texniki resursları tam təchiz edilmələri üçün biznes şəraitin formalaşdırılmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarına maliyyə yardımları üzrə məqsədli proqramların həyata keçirilməsi kontekstində onlara aşağı faiz dərəcələri üzrə kreditlər verilir. Aqrar məhsul istehsalçılarına ayrılan subsidiyalar onların məhsullarının qiymətini aşağı salmağa imkan verir. Bu da qiymət paritetliyinin gözlənilməsinə şərait yaradır. Kənd təsərrüfatında istehsalçılara verilən kompensasiyalar onların maliyyə imkanlarını artırır. Aqrar sektorda lizinqin təşkili də əsas məsələlərdən biri hesab edilir.

Aqrar sektorda qiymət siyasəti vasitəsilə tənzimlənmə təbirləri bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərlə bağlı tələb və təklifin səviyyəsinin balanslaşdırılması və uyğun olaraq qiymətlərin stabiləşdirilməsini, aqrar sektorda

geniş təkrar istehsalı həyata keçirməyə imkan verən qiymət səviyyələrinin müdafiə olunmasını, istehsalın həcmnin və strukturunun qiymət sistemi vasitəsilə optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Ölkəmizin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla elmi olaraq əsaslandırılmış qiymət siyasətinin tətbiqi aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqaməti olmaqla kənd təsərrüfatı istehsalçıların gəlirlərinin artırılmasında və stimullaşdırılmasında ciddi addımlardan biri kimi qəbul olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Aliyev İ.H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri. Bakı, 2016, 380 s
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi, <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
3. "Ceyrançöl" MMC -<https://www.facebook.com/Ceyranc%C3%B6l-MMC-153771141664702/>
4. Cəfərov A.M. Aqrar sektorda marketinqin təşəkkülü və inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətləri // İqtisadiyyat və həyat jurnalı, aylıq nəşr, 2016, № 4-6
5. https://www.stat.gov.az/menu/4/e-reports/az/05/005_p.php

Гасанова Н.М.

Анализ существующей ценовой динамики в аграрной сфере в Азербайджане

Резюме

Цель исследования: Целью статьи является выработка научно обоснованного экспериментального предложения на основе политики государственного регулирования в аграрной сфере.

Методология исследований: статистический анализ, синтез, сравнение, динамика.

Результаты исследований: Формирование ценового регулирования окажет существенное влияние на продуктивность сельского хозяйства. Оптимальный размер производства в хозяйстве, квалификация продукции повышает гибкость предприятия.

Ключевые слова: цена, государство, политика, аграрник.

Hasanova N. M.

Analysis of existing price dynamics in agrarian spheres in Azerbaijan

Summary

Purpose of the research: The purpose of the article is to work out a scientifically substantiated, experimental proposal on the basis of the state regulation policy in the agrarian sphere.

Methodology of the research: Statistical Analysis, Synthesis, Comparison, Dynamics

Results of the research: Formation of price regulation will have a substantial impact on the productivity of agriculture. The optimal size of production in the farm, production qualification increases the flexibility of the enterprise.

Key words: price, state, politics, agrarian.

Daxil olub: 09. 02.2019

Rəy verib: AMEA İqtisadiyyat Institutunun "Aqrar islahatlar və ərzaq təhlükəsizliyi" şöbəsinin əməkdaşı Abdullayev R. E.